

О. М. МАКСИМЕЦЬ

УКРАЇНСЬКА МОВА
(за професійним спрямуванням)

Навчальний посібник

О.М.Максимець

УКРАЇНСЬКА МОВА
(ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)

Навчальний посібник

Мелітополь, 2020

УДК 811.161.2'24(076.5)
М 17

Затверджено вченою радою Таврійського державного
агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного
(протокол від 12.05.2020 року №9)

Рецензенти:

кандидат філологічних наук, доцент **З.О.Митяй**,
кандидат філологічних наук, доцент **О.В.Коваль**

Максимець О.М.

М 17 Українська мова (за професійним спрямуванням). Навчальний
посібник / О.М.Максимець. Мелітополь: ФО-П Однорог Т.В., 2020.
268 с.

ISBN 978-617-7823-21-5

Навчальний посібник створено відповідно до сучасних концепцій викладання української мови за професійним спрямуванням і зорієнтовано на формування у студентів мовнокомунікативних компетенцій.

Репрезентований матеріал передбачає ознайомлення з мовним законодавством України, вивчення норм української літературної мови (орфографічних, пунктуаційних, лексичних, морфологічних, синтаксичних, стилістичних) у професійному спілкуванні, правил складання професійних документів, з'ясування особливостей усного професійного мовлення, особливостей використання лексики в професійному спілкуванні, засвоєння відомостей про терміни, професіоналізми, номенклатурні назви, опанування основ науково-технічного перекладу.

Для студентів закладів вищої освіти та всіх, хто прагне використовувати мовний ресурс у всіх ділових ситуаціях, дбає про підвищення своєї мовної культури.

© О. М. Максимець 2020

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Державна мова – мова професійного спілкування.....	5
Основи культури української мови.....	28
Етикет ділової людини.....	40
Спілкування як інструмент професійної діяльності.....	74
Риторика і мистецтво презентації. Публічний виступ як важливий засіб комунікації.....	88
Культура усного фахового спілкування.....	107
Форми колективного обговорення професійних проблем.....	118
Ділові папери як засіб писемної професійної комунікації.....	145
Документація з кадрово-контрактних питань.....	172
Довідково-інформаційні, обліково-фінансові та розпорядчі документи.....	184
Службові листи як головний засіб встановлення офіційних та службових контактів між підприємствами, організаціями, фірмами та закладами.....	204
Українська термінологія в професійному спілкуванні.....	221
Науковий стиль і його засоби у професійному спілкуванні.....	230
Основи науково-технічного перекладу.....	242
Приклади оформлення бібліографічного опису у списку використаних джерел.....	249
Мовні кліше для створення наукових текстів.....	257
Література.....	265

ПЕРЕДМОВА

Статус державності потрібен нашій мові, щоб після згубних браконьєрських літ повернути їй і природну роль, і силу, і престиж, повністю забезпечити їй право на життя у всіх сферах, на всіх рівнях.

О.Гончар

В умовах розбудови України, утвердження її на міжнародній арені, закріплення української мови як державної, розширення процесів демократизації нашого суспільства постала настійна потреба впровадження української мови в усі сфери життєдіяльності держави, забезпечення використання її у професійній діяльності кожного.

Завдання вищої школи – готувати фахівців нової генерації: кваліфікованих, грамотних, мовно компетентних, які б досконало, ґрунтовно володіли українською літературною мовою у повсякденно-професійній, офіційно-документальній сфері, зокрема набули навичок комунікативно виправданого використання засобів мови, оволоділи мовою конкретної спеціальності, фаху. Акцент переноситься з традиційної настанови – засвоєння відомостей про літературні норми усіх рівнів мовної ієрархії – на формування навичок професійної комунікації, студювання особливостей фахової мови, на розвиток культури мови, мислення і поведінки особистості.

Отже, майбутнім фахівцям мова потрібна не як сукупність правил, а як система світобачення, засіб культурного співжиття в суспільстві, самоформування і самовираження особистості. Науково доведено, що стрижневими компонентами професійно-комунікативної діяльності є мовленнєва компетенція і компетентність.

Реалізація цього завдання у вищих навчальних закладах України здійснюється шляхом вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Зміст дисципліни покликаний не лише узагальнити й систематизувати знання з української мови, набуті студентами у школі, а й сформувати мовну особистість, обізнану з культурою усного і писемного мовлення, яка вміє в повному обсязі використовувати набуті знання, уміння і навички для оптимальної мовної поведінки в професійній сфері. Зрозуміло, що у цій програмі насамперед подано спільні для всіх сфер професійного спілкування рекомендації, тобто визначена загальна спрямованість курсу та обов'язковий обсяг знань, якими повинні оволодіти студенти. на основі програми викладач самостійно визначає теоретичний та практичний матеріал, враховуючи майбутній фах студента.

1.

ДЕРЖАВНА МОВА – МОВА ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

*Мова – це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще.
Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу,
її історична пам'ять, найцінніше надбання віків,
мова – це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна.
художня, інтелектуальна і мисленнєва діяльність народу*
Олесь Гончар

Предмет і завдання курсу, його наукові основи.

Метою курсу є підвищення рівня загальномовної підготовки, мовної грамотності, комунікативної компетентності студентів, практичне оволодіння основами офіційно-ділового, наукового, розмовного стилів української мови, що забезпечить професійне спілкування на належному мовному рівні.

Мета навчальної дисципліни: формування комунікативної компетентності студентів; набуття комунікативного досвіду, що сприяє розвитку креативних здібностей студентів та спонукає до самореалізації фахівців, активізує пізнавальні інтереси, реалізує евристичні здібності як визначальні для формування професійної майстерності та конкурентоздатності сучасного фахівця; вироблення навичок оптимальної мовної поведінки у професійній сфері: вплив на співрозмовника за допомоги вмілого використання різноманітних мовних засобів, оволодіння культурою монологу, діалогу та полілогу; сприйняття й відтворення фахових текстів, засвоєння лексики і термінології свого фаху, вибір комунікативно виправданих мовних засобів, послуговування різними типами словників.

Завдання навчальної дисципліни: сформувати чітке і правильне розуміння ролі державної мови у професійній діяльності; забезпечити досконале володіння нормами сучасної української літературної мови та дотримання вимог культури усного й писемного мовлення; виробити навички самоконтролю за дотриманням мовних норм у спілкуванні; розвивати творче мислення студентів; виховати повагу до української літературної мови, до мовних традицій. сформувати навички оперування фаховою термінологією, редагування, коригування та перекладу наукових текстів.

До закінчення курсу студенти повинні: ґрунтовно засвоїти норми сучасної української літературної мови й практично оволодіти ними; правильно використовувати різні мовні засоби відповідно до комунікативних намірів;

влучно висловлювати думки для успішного вирішення проблем і завдань у професійній діяльності; сприймати, відтворювати, редагувати тексти офіційно-ділового й наукового стилів; скорочувати та створювати наукові тексти професійного спрямування, складати план, конспект, реферат тощо, робити необхідні нотатки, виписки відповідно до поставленої мети; складати різні типи документів, правильно добираючи мовні засоби, що репрезентують їх специфіку; послуговуватися лексикографічними джерелами (словниками) та іншою допоміжною довідковою літературою, необхідною для самостійного вдосконалення мовної культури.

Мова як суспільне явище. Основні функції мови

Мова – одне з найбільших надбань усього народу і кожної людини зокрема. Ми з дитинства засвоюємо найпростіші формули спілкування і впродовж життя, пізнаючи світ, поповнюємо свій словник найрізноманітнішими мовновиражальними засобами. В сучасному глобалізованому світі бурхливого розвитку науки й техніки мова залишається одним із важливих джерел інформації, це ключ до професійних знань. Саме у мові віддзеркалюється інтелект людини, її освіченість, мислення, світосприйняття, мораль.

Мова та література в системі культурних цінностей українського суспільства є найсуттєвішими складовими. Нормальний розвиток мови – це одна з передумов здорового розвитку нації, утвердження естетичних і моральних ідеалів. Література й мова – духовні підвалини нації, без яких вона не може розвиватися в інших сферах суспільного життя.

Мова – явище суспільне, що виникає, розвивається, живе й функціонує в суспільстві. Зв'язок мови і суспільства обопільний, оскільки мова – найважливіше знаряддя соціалізації людини. З одного боку, мова створюється і розвивається суспільством, з другого – без мови не було б суспільства. Суспільство обслуговують, крім мови, й інші явища – наука, техніка, ідеологія, культура, релігія тощо, однак мова виокремлюється з усіх інших суспільних явищ, бо вона обслуговує всі без винятку сфери життя та діяльності людини.

Мова є універсальним засобом спілкування, мислетворення, інтелектуального та естетичного освоєння світу, нагромадження і збереження людського досвіду, а також умова подальшого поступу всього людства.

Мова лежить в основі духовного єднання людей у певну спільноту. Як зазначав І. Огієнко: „В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова – житиме й народ, як національність”. У мові виявляється генотип нації, досвід її буття, закладено

код нації, її ментальність. Мова – найважливіша ознака нації та засіб репрезентації її у світі, вона є необхідною умовою як існування самого народу, так і його культури. Мову І.Франко назвав “коштовним скарбом народу”, Олесь Гончар – “генофондом культури”, а М. Рильський – основою духовного життя.

Мова – це система звукових, письмових знаків або символів, що служать засобом людського спілкування, мислительної діяльності, способом вираження самосвідомості особистості.

Мова є головною формою національної культури й насамперед першоосновою літератури. Словесна творчість народу – це його характер, його пам’ять, історія й духовна могутність. Стан літератури в суспільстві відбиває стан мовного самовиявлення народу в найширшому розумінні цього слова. Література підвищує інтелектуальний рівень особистості, збагачує словниковий запас мовця, розвиває творчу уяву, мислення, що вкрай необхідне людині як у навчальній, так і в подальшій професійній діяльності.

На всій території нашої держави українська літературна мова функціонує в усній та писемній формах.

Писемна форма літературної мови функціонує у сфері державної, політичної, господарської, наукової і культурної діяльності.

Усна форма літературної мови обслуговує безпосереднє спілкування людей, побутові й виробничо-професійні потреби суспільства.

Обидві форми свідчать про їх єдність, що зумовлене характером мовного матеріалу, адже будь-яке слово можна реалізувати усно, вимовити, а можна й записати. Обидві форми мають свою специфіку в дотриманні норм літературної мови, використанні стилістичних засобів.

Обидві форми дуже важливі для розвитку мови. Усна мова, яку постійно збагачують, є джерелом розвитку писемної. У писемній мові закріплено традиційні мовні засоби зразкового висловлювання. Від уміння вільно висловлюватися усно й писемно залежить успіх спілкування мовців у найрізноманітніших комунікативних ситуаціях.

Роль і місце української мови визначається особливостями мови як могутнього націє- й державотворчого фактора, вагомим чинником формування особистості громадянина України. Мовознавці визнають українську мову однією з найрозвиненіших мов світу. Серед 40 найпоширеніших мов світу вона посідає 26-е місце. У світі українську мову знають та шанують, захоплюються її мелодійністю, фонетичною розкішшю, лексичним і фразеологічним багатством, величезними словотвірними можливостями, синтаксичною гнучкістю. На конкурсі мов, який проходив у Парижі 1934 року, вона посіла 3-є місце після французької та перської мов.

За даними лінгвістів, українська мова має 41 мільйон носіїв – в Україні, США, Канаді, країнах Євросоюзу, Латинській Америці, Австралії та Російській Федерації. На європейському континенті українська мова за кількістю носіїв посідає 8-е місце після іспанської, англійської, португальської, російської, німецької, французької, польської.

Отже, мова – це дзеркало національної ментальності, важливий чинник консолідації народу, об'єднання громадян у державі для забезпечення їх економічного, політичного, правового та культурного життя.

Жодне суспільство, на якому б рівні розвитку воно не перебувало, не може існувати без мови. Обслуговуючи потреби суспільства, мова виконує цілу низку функцій, життєво важливих для суспільства взагалі, окремих груп і для кожного носія мови зокрема.

Функції мови, як суспільного явища, відбивають особливості історії народу – носія національної мови, характер мовної ситуації в суспільстві.

Функції мови – це призначення, роль, завдання, що їх виконує мова в суспільному вжитку.

Основні функції мови:

Комунікативна функція. Мова – найважливіший засіб спілкування і порозуміння між людьми. Це одна з найголовніших соціально-практичних функцій мови. Їй так чи інакше підпорядковані всі інші функції. Вона є важливою для кожної людини, для існування суспільства й для життя самої мови: мова, якою не спілкуються, стає мертвою; народ, який утрачає свою мову, зникає.

Мова – засіб обміну інформацією в усіх суспільно важливих сферах комунікації: політиці, науці, у галузі економіки, виробництва і діловій сфері, в освіті, культурі та ін.

Мова – це універсальний засіб спілкування. Невербальна (несловесна) комунікація є похідною від мовної комунікації, бо всі можливі знаки і сигнали нам щось „промовляють”.

Мислетворча функція. Мова – засіб людського мислення: творення, оформлення і вираження думки. Мислення є конкретне й абстрактне. Тому мислити означає оперувати поняттями у мовній формі, у мовному вираженні. Мислення – це внутрішнє мовлення. Мислить людина тією мовою, яку знає найкраще, – рідною. Отже, сам процес мислення має суто національну специфіку, яка зумовлена національним характером мови. В народі кажуть: „Хто ясно думає, той чітко висловлюється”.

Номінативна функція. Мова є засобом називання всіх предметів, ознак, дій, кількості, всього навколишнього світу, реальних та ірреальних сутностей. Цей процес науковці називають лінгвалізацією, або омовленням

світу. Завдяки цій функції, мову можна розглядати як окрему своєрідну картину світу, що відображає національне світобачення і світовідчуття. Разом з іншими факторами етнотворення мова формує національний менталітет, національну культуру і духовність нації. Мовці намагаються в усіх сферах спілкування творити назви своєю мовою. Хоча немає в світі мов, які б не запозичували назв з інших мов. Але якщо запозичень занадто багато, виникає загроза втратити самобутність своєї мови. А тому доля кожної мови, навіть найменшої й найекзотичнішої, має бути об'єктом постійної турботи не тільки носіїв цієї мови, але і людства в цілому та кожної порядної людини зокрема.

Пізнавальна функція. Мова – засіб пізнання світу й накопичення людського досвіду. На відміну від інших істот, людина користується не лише індивідуальним досвідом і знаннями, а усім набутком своїх попередників та сучасників, тобто суспільним досвідом, але за умови досконалого знання мови, й бажано не однієї. Пізнаючи будь-яку мову, людина пізнає різнобарвний світ крізь призму саме цієї мови. А оскільки кожна мова є неповторною картиною світу – зникнення якоїсь із них збіднює уявлення людини про багатогранність світу, звужує її досвід.

Культурологічна функція. Культура кожного народу дістала відображення і фіксацію найперше в його мові. Для глибинного пізнання нації необхідне знання її мови, яка виконує функції своєрідного каналу зв'язку культур між народами. Пропагуючи свою мову в світі, ми пропагуємо власну культуру, її надбання, збагачуючи світову культуру. Культурологічна функція реалізується і на особистісному рівні. Людина, пізнаючи мову свого народу, прилучається до джерел духовної нації, з часом стає її носієм і навіть творцем. Це право й обов'язок кожного та водночас усіх – надійний показник реального, а не лише декларованого патріотизму. Через мову передається й естафета духовних цінностей від покоління до покоління. Що повнокровніше функціонує в суспільстві мова, то надійніший зв'язок та багатша духовність наступних поколінь.

Естетична функція. Мова – засіб творення позитивних емоцій, краси. Існування мови у фольклорі, красному письменстві, театрі, пісні тощо дає підстави твердити, що вона є першоджерелом культури, оскільки водночас є і знаряддям, і матеріалом створення культурних цінностей. У живому мовленні мова виконує в основному комунікативну функцію. У художньому творі головне призначення мови – образотворення. Адже за допомогою мовних образів художнього твору відбувається „спілкування” митця з читачем. Ключем до образної структури твору, його ідейно-естетичного потенціалу є мова тексту. Що краще знаємо мову, то повніше розкриваються

перед нами глибини твору. Виховання відчуття краси мови – основа будь-якого естетичного виховання, що найвиразніше проявляється при сприйнятті ораторського та художнього, зокрема поетичного, мовлення.

Експресивна функція. Мова є універсальним засобом вираження внутрішнього світу людини. Вона дає можливість перетворити внутрішнє, суб'єктивне у зовнішнє, об'єктивне, доступне для сприйняття. Мову використовують не лише для простого повідомлення, а й для вияву своїх переживань, почуттів, емоцій. Уся система мовних засобів, що висловлюють світ емоцій, віддзеркалює неповторність світобачення і світовідчуття української нації, особливості морально-етичних принципів та релігійних настанов.

Ідентифікаційна функція. Мова є засобом ототожнення в межах певної спільноти. Вона єднає між собою представників певної нації у часі й просторі. Завдяки мові, ми, сучасники, відчуваємо свою спільність і зі своїми попередниками, і з нащадками, і з тими, хто перебуває поряд, і з тими, хто в інших краях. Кожна людина має своєрідний індивідуальний мовний „портрет”, мовний „паспорт”, у якому відображено всі її національно-естетичні, соціальні, культурні, духовні, вікові та інші параметри. Цю функцію можна назвати об'єднуючою, адже є багато людей неукраїнського походження, які стали українцями за духом, бо сприйняли з українською мовою культуру, весь світ українства.

Це перелік лише основних функцій мови, але він далеко не повний. Крім названих, ще можна вказати на етичну (мова – засіб дотримання норм поведінки, моральних правил); фатичну (контактновстановлювальну) – звертання на себе уваги, підготовка співрозмовника до сприйняття інформації, волюнтативну (мова є вираженням волі щодо співрозмовника; прохання, запрошення, порада, спонукання тощо); виховну (слово прищеплює моральні принципи, виховує національно свідомого громадянина); державотворчу (мова є виявом саморозвитку держави) тощо.

Оскільки мова – явище системне, всі її функції виступають не ізольовано, а проявляються в тісній взаємодії. Повнота виконання функцій означає ефективність мовоіснування.

Поняття національної та літературної мови. Найістотніші ознаки літературної мови

Мова – найважливіший засіб спілкування людей, тобто засіб вираження і передавання думок, почуттів, волевиявлень.

Мова – суспільне явище, що виникає, розвивається, живе і функціонує в суспільстві.

Форма існування мови – мовлення, тобто різноманітне використання мови в усіх сферах громадського та особистого життя.

Державною мовою в Україні може бути лише літературна українська мова як мова корінного народу.

Національна мова – це мова, що є засобом усного й писемного спілкування нації. Національною мовою української нації є українська мова. Формування української національної мови відбувалося на основі мови народності в період інтенсивного становлення української нації (друга половина 18 – початок 19 ст.) як стійкої спільності людей, що мають спільну територію, економічні та політичні зв'язки, літературну мову, культуру.

Поняття «національна мова» охоплює всі мовні засоби спілкування людей – літературну мову та діалекти.

Діалект (від грец. *dialektos* – розмова, говір, наріччя) – це різновид національної мови, вживання якого обмежене територією чи соціальною групою людей. Відповідно розрізняють територіальні та соціальні діалекти.

Територіальний діалект – засіб спілкування людей, які об'єднанні спільною територією, елементами матеріальної і духовної культури, історико-культурними традиціями, самосвідомістю.

Наріччя – сукупність структурно близьких діалектів.

Сукупність усіх наріч – діалектна мова.

Наріччя діалектної мови:

- *північне* (східнополіський, середньополіський, західнополіський діалекти);
- *південно-східне* (середньонаддніпрянський, слобожанський, степовий діалекти);
- *південно-західне* (лемківський, надсянський, закарпатський, покутсько-буковинський, гуцульський, бойківський, наддністрянський, волинський, подільський діалекти).

Територіальні діалекти лягли в основу національної мови.

Соціальний діалект – відгалуження загальнонародної мови, вживане в середовищі окремих соціальних, професійних, вікових та інших груп населення, тобто має виразну корпоративно-групову форму його породження та існування. Мова суспільства залежить від розвитку продуктивних сил. Тому соціально-діалектні відмінності в межах національної мови зберігаються, на відміну від територіально-діалектних, які поступово нівелюються.

Літературна мова – унормована, загальноприйнята форма народної мови, яка відіграє провідну роль у складі національної мови.